

EROL GÜNGÖR: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN SOSYOLOJİSİ

DOÇ. DR. MEHMET DÖNMEZ*

Giriş

Erol Güngör'ün fikirlerinin temelinde Türkiye'nin meseleleri vardır. O, ilmin verilerini kullanarak sosyal meselelere çözüm aramış ve bu alanda çalışanlara yol göstermiştir. O'nun meselelere bakış açısı objektif olup, ilmin sınırlarını aşmaz. Hiçbir doktrin veya ideolojiye saplanıp kalmamıştır. Bunu eserlerinde görmek mümkündür. Milliyetçiliği, esas itibarıyla tarih hakkında bir yorum ve bu yoruma bağlı olarak öngörülen pratiklerden ibaret olarak gören¹ Erol Güngör, milliyetçiliğin tanımının yapılırken bu kavrama bakış şeklinin önemli olduğunu belirtmektedir. O'na göre milliyetçilik bir dış mesele olarak görüldüğü zaman yerli kültürün yabancı kültüre-bütün sosyal müesseseleri de dâhil olmak üzere-karşı çıkması şeklinde cereyan etmektedir. Bir iç mesele olduğu zaman ise asıl iş memlekette millî birliğe engel olacak mahiyetteki kültürel, iktisadi ve sosyal farklılaşmanın asgariye indirilmesidir. İşte O, bu iki problemi birleştirerek milliyetçiliği ilk hamlede bir millî birlik ve dayanışmanın kazanılması davası² olarak görmektedir.

Erol Güngör'ün Milliyetçilik Anlayışı:

Milliyetçilik, sosyolojik veya felsefi doktrin kalıpları içinde izah edilemeyecek kadar çok renkli bir takım kültürel ve siyasi hareketlere verilen umumi bir isimden ibarettir. Umumi olarak bir milliyetçilik tanımı yapılmakla birlikte, her memleketin kendi millî kültürünün şekil verdiği ve kendi mazisine dayanan bir

* İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

milliyetçilik anlayışı ve tarzı mevcuttur. İlk bakışta tezat gibi görünen bu durumun millî kültür baz alındığında doğru olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeptendir ki; Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışının temelinde ülkesine ve insanına karşı duyduğu sevgi yatmaktadır. Aynı zamanda hoşgörülü ve diğer milletlere de saygılı olan bir milliyetçilik anlayışına sahiptir³

O'nun milliyetçilik tanımlarında dikkatimizi çeken önemli hususlardan biri de milliyetçiliği tanımlarken, ilmi programını ortaya koymasındadır.⁴ Çünkü milliyetçiliği tamamen millî kültür ve tarih şuuruna dayalı bir fikir hareketi olarak sistemleştirmiştir.⁵

E. Güngör'e göre milliyetçilik, Bir ülkedeki insanlar arasında milliyet esasına dayanan bir birlik ve dayanışma şuuru yaratmayı amaç edinen⁶ bir sistemdir. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Millî birlik ve dayanışmayı bozmaya yönelik, ayrılıklara kapı açacak bir anlayışın milliyetçilikle bir alakası yoktur. Bu bakımdan milliyetçilik, bazılarınca savunulmaya çalışıldığı gibi ayrılık tohumları içeren bir anlayış değil, bütünlüğün temel sevk edicilerindedir.

Ziya Gökalp'le başlayan, Mümtaz Turhan'la devam eden ve Erol Güngör ile maya tutan kültür milliyetçiliği tarzındaki milliyetçilik modernleşmeyi, millî kültür temeline dayanarak sosyal, ekonomik ve idari yapıyı ilim ve teknoloji ile kuvvetlendirmek olarak anlaşılmaktadır.⁷

O'nun milliyetçilik anlayışında faşizm ve ırkçılığa yer yoktur. Fakat tersine milliyetçilik denince bazı insanların aklına faşizmle nazizm gelmektedir. Erol Güngör bunun sebebinin şu şekilde izah etmektedir: "Batı dünyası, özellikle Amerikalıların tesirine milliyetçilik denince daha çok faşizmi ve nazizmi anlamaktadır. Milliyetçilik bir kültür hareketi olması, dolayısıyla ırkçılığı, halka dayanan bir siyasi hareket olarak da otoriter idari sistemleri reddeder. Milliyetçilik kitabı ve Peygamberi bulunan bir doktrin olmadığı için ona karşı gelen itirazlarda bulunmak doğru değildir."⁸ Dünyadaki çeşitli milletlerin milliyetçilik anlayışlarına tesir eden faktörler ve bunların neticeleri farklı olmuştur. Yunan milliyetçiliğinde kilise büyük rol oynamıştır. Arap milliyetçiliği dini ikinci plana atarak Arap dili ve sosyalizmine dayanan bir birliği gerçekleştirmeye çalışıyor. Sömürgecilikten yeni kurtulmuş olan ülkelerde eski sömürgecilere karşı düşmanlık millî hareketin esas itici gücünü teşkil etmektedir. Eski kudretine kavuşmak isteyen küçük devletlerde ise kültür ve tarih şuuru bu gücü vermektedir. Bütün bu milliyetçilik hareketlerini bir tek örneğe göre bakarak toptan ret veya kabul etmek yanlış olur.⁹

İslam'ın bugünkü meselelerini tahlil ederken Müslüman aydın ve İslami hareketler üzerinde duran Erol Güngör'e göre, Batı sömürgeciliği karşısında İslam doktrinini savunan hareketler, aydınlar arasında sıkça görülmeye başlamıştır. Bu hareketler buldukları ülkenin şartlarına göre farklılıklar gösterir. Türkiye'de

İslam'ın Batıcılık karşısında gündeme getirilmesi milliyetçiler vasıtasıyla olmuştur. Böylece Türkiye'deki milliyetçiliğin İslamiyet'ten ayrılmaz bir karaktere sahip bulunduğunu ve bu gibi ülkelerdeki milliyetçilerin de aynı ateşle İslam davasının peşinde olduklarını vurgulamaktadır.¹⁰ Bunun tarihi temellerini ise şu şekilde açıklamaktadır. "Türk milliyetçiliği, Türklerin hepsi Müslüman oldukları için aynı zamanda bir İslami hareket hâlinde gelişmiştir.¹¹ Türk milliyetçiliği ile İslami değerler bütünleşmiştir. Fakat aynı bütünleşmeyi Arap milliyetçiliğinde görmek mümkün değildir. Arap milliyetçiliği ortak Arap dili etrafında doğan kültürü esas aldığı için İslamiyet ile bütünlük sağlayamamıştır. Hatta Arapların milliyetçilik anlayışı Arap kavimleri arasında çatışmaya yol açmıştır.¹² Erol Güngör özellikle bu duruma dikkatleri çekmektedir.

Erol Güngör'e Göre Milliyetçilik

Duygusunu Oluşturan Faktörler:

1. Milliyetçilik ve Dil:

Her toplum için dil vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilin eskiliği ile toplumların eskiliği paralellik göstermektedir. Kültürü gelecek nesillere aktaran en önemli unsur dil olmaktadır. Bir toplumun dili ne kadar eskiye dayanıyorsa o ölçüde millî ve maziden besleniyor demektir. Kültürel bozulma veya yozlaşma da dildeki bozulmayla başlamaktadır. Toplumlar ve fertler açısından temel iletişim aracı dil olmaktadır. Bu durum adeta beşikten mezara kadar devam etmektedir. Genel olarak toplum açısından dilin fonksiyonunun dört ana başlık altında toplamak mümkündür

I- Dil bir tahlil ve tecrit aracıdır. Dış âlemdeki nesiller arasındaki ortak bir özelliği belirtmek ve bunu kendi başına ele almak ancak dil sayesinde mümkündür. Biz soyut ve genel fikirleri ancak kelimeler yoluyla ifade edebiliriz.

II. Dil, bir birleştirme ve sıralama aracıdır. Bu bir takım fikirlerin bir söz düzeni altında toplanması demektir. Biz dil sayesinde edindiğimiz genel fikirleri yine dil sayesinde bir birleştirme ve sıralamaya tabii tutarak yaygınlaştırabiliyoruz.

Ziya Gökalp'le başlayan, Mümtaz Turhan'la devam eden ve Erol Güngör ile maya tutan kültür milliyetçiliği tarzındaki milliyetçilik modernleşmeyi, millî kültür temeline dayanarak sosyal, ekonomik ve idari yapıyı ilim ve teknoloji ile kuvvetlendirmek olarak anlaşılmaktadır.

Türk kültürünün özü ve bütünü kültür eserlerinde kullanmış olduğumuz Türkçedir. O hâlde milliyetçilik adına millî kültürü ortadan kaldırmaya çalışmak Türk milletine en büyük düşmanlığı yapmak demektir. Türk milliyetçiliği ile Türk dili arasında sıkı bir ilişki vardır. Yeni yetişen nesil bir önceki neslin dilini anlamıyorsa o zaman “kültür buhranı” ortaya çıkmaktadır.

III. Dil, bir belleme ve hafızaya yardım aracıdır. Dili ilk iki hizmeti hafıza sayesinde mümkündür.

IV. Dil, bir iletişim aracıdır. Biz duyduğumuz, düşündüğümüz ve istediğimiz şeylerin sözlerle bildiririz.¹³

Bu dört unsur dilin sosyal ve ferdi görevidir. Dil ile düşünce de birbirinden ayrılmaz. Dilin fonksiyonu söz ile fikir arasındaki iletişimi sağlamaktır. Toplum ile dil arasındaki ilişkide dikkatimizi çeken husus toplumun yapısında meydana gelen bir değişimin dile de yansımalarıdır. Hakikatte bir dilde görülen en tabii ve şümüllü gelişme cemiyette meydana gelen büyük değişiklikler devrine rastlamaktadır. Kültürde meydana gelen değişim (Bir başka kültür veya medeniyetle karşılaşma) neticesinde, dil de bu değişmeden etkilenir. Dil bu değişim karşısında yabancı kültür unsurunu, ya kendi kültüründe bir

kavramla karşılık verecek ya da bu yabancı unsurun kavram karşılığının olduğu gibi almak durumunda kalacaktır. Böylece yerli kültüre mal edecektir. (Klasör, Biberon vb.)¹⁴ Dil ve kültür ilişkisinde önemli olan dilin kendi yapısını koruyarak gelişmesidir. Her milletin diline yüzlerce, binlerce yabancı kelime girmiştir. Sadece kendi kültür unsurlarının oluşturduğu ve diğer dillere kapalı olan dile sahip bir millete bugün dünya coğrafyasında rastlanmamaktadır.

Millet açısından dil; millet bağının esasıdır. Milletler dilleri sayesinde millî varlıklarını muhafaza ettiklerine göre¹⁵ milliyetçilik açısından dilin önemi büyüktür. Çünkü bir lisanı yaşatan kuvvet, onun reel varlığıdır.

Erol Güngör milliyetçilik açısından dilin önemini belirtirken üzerinde durduğu mesele Türk dilindeki değişim ve bu değişim sonucunda ortaya çıkan problemlerdir. O'nun ifadesiyle bugün gençlerimizin çoğu Türkçeyi arılaştırmanın yani dilimizdeki kelimelerin çoğunu atarak yerlerine yenilerini uydurmanın milliyetçilik olduğunu zannetmektedirler. Bir şeyin yabancı kaynaklı olması ancak kültürün özüne veya bütününe aykırı düşüğü takdirde bizi düşündürmelidir. Dilimizdeki kelimelerin kültürümüze aykırı düşmesi şöyle dursun kültür diye ne ortaya koymuşsak hepsi de bu dille yapılmıştır. Türk kültürünün özü ve bütünü kültür eserlerinde kullanmış olduğumuz Türkçedir. O hâlde milliyetçilik adına millî kültürü ortadan kaldırmaya çalışmak Türk milletine en büyük düşmanlığı yapmak demektir.¹⁶ Türk milliyetçiliği ile Türk dili arasında sıkı bir ilişki vardır. Yeni yetişen nesil bir önceki neslin dilini anlamıyorsa o zaman “kültür buhranı” ortaya çıkmaktadır. Erol Güngör, Türk dili ve kültüründe böyle bir buhranın oluşması

sebebi üzerinde de durmaktadır.¹⁷ Türk dilinde meydana getirilen bu değişimin milliyetçilik ve Atatürkçülük adına yapılmış olarak¹⁸ görmeyen Erol Güngör, Türk dilinin kaynağını Türk kültürüne bağlamaktadır.

2. Milliyetçilik ve Kültür:

Erol Güngör'e göre kültür bir milletin kendi hayati problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun yıllar içinde standart hâle getirdiği usuller ve vasıtalarıdır.¹⁹ Ona göre toplumu tanıma ve diğer toplumlardan farklı kılan temel unsur kültürdür. Kültürde ise tutum ve davranışlara önem vermektedir. O, "Millî kültür" kavramından ise bir milletin maddi ve manevi bütün kıymet hükümlerini anlamaktadır. Milliyetçiliğin temelinde de ise millî kültür bulunmaktadır.²⁰

Erol Güngör'ün belirttiği üzere bugün milliyetçilerin, millî kültür davası karşısında başlıca iki iddia bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre millî kültürler insanlık alemi içindeki birliği ve bütünlüğü bozmakta veya büyük bir birliğe engel olmaktadır. İnsanlar ve cemiyetler arasındaki ayrılıkları en aza indirmek veya ortadan kaldırmak yerine bu ayrılıkları teşvik edersek milletler için mutluluk yerine felaket hazırlamış oluruz. İnsanların ve medeniyetlerin ölümüne yol açan savaşlarda hep bu farklılaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların kaynaşması önce kültürlerin kaynaşmasını ve bütün dünyanın tek bir medeniyet içine girmesini gerektirir. Bundan dolayı milliyetçilik birleştirici değil ayrıcı bir harekettir. İkinci iddiada ise bir vaka hakimdir. Bu Batı medeniyeti hızla bütün dünyayı kaplamakta ve mahalli farkları ortadan silecek kadar güçlü görünmektedir. Bu durumda millî kültürlerin varlığını korumak veya geliştirmek boşuna bir gayrettir.²¹

Erol Güngör bu iddiaların milliyetçilik hakkındaki yanlış telakkilerden doğduğunu belirtmektedir. Bugünkü Batı dünyası milliyetçilik denince daha çok faşizm ve nazizmi anlamaktadır.²² Milliyetçilik ve kültür ilişkisine bakış açısını temelinde toplum bulunmaktadır. Yine kendi milletin kültür değerlerini yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak bulunmaktadır. Erol Güngör'e göre milliyetçilik ve kültür kavramlarını birbirinden ayırarak incelemek mümkün değildir.²³

3. Milliyetçilik ve Tarih Şuuru:

Erol Güngör'e göre millet olmanın vasıflarından biri de uzun bir tarihe sahip olmaktır. Çünkü milleti oluşturan kültürün kökleri tarihte bulunmaktadır. Tarihin

O, "Millî kültür" kavramından ise bir milletin maddi ve manevi bütün kıymet hükümlerini anlamaktadır. Milliyetçiliğin temelinde de ise millî kültür bulunmaktadır.

önemi ise bir millî tarih şuuru ile ortaya çıkmaktadır.²⁴ Bu açıdan “Milliyetçilik esas itibarıyla tarih hakkında bir yorum ve bu yoruma bağlı olarak öngörülen pratiklerden ibarettir.”²⁵

Tarih şuurunu ise “...Millet fertlerinin kendi tarihleri hakkındaki düşünceleridir. Bu düşünce bazen gerçek tarihe uygun olabilir. Bazen olmaya bilir.”²⁶ şeklinde tanımlayan Erol Güngör’de tarih önemli bir yere sahiptir. Toplum açısından tarihin iki görevi vardır:

a) Maziye aydınlatmak, nesilden nesile aktarılan umranı incelemek,

b) Bugünkü umranı, millî mirasla münasebetleri içinde aydınlatmak²⁷ tır. Bundan dolayı tarih şuurunu milliyetçilik için önemi büyüktür. Ona göre millî tarih cereyanları ile milliyetçilik hareketlerinin birlikte gelişmesinin nedeni her ikisinin de millet realitesine dayanmasıdır.²⁸ Sonuç olarak millî tarih şuuru ile milliyetçilik birbirinden soyutlanamaz. Millet ile millî tarih arasındaki ilişkiyi milliyetçilik açısından iki bakımdan önemli bulur: Birincisi tarihin millet hayatında objektif bir önemi vardır. Biz pek çok şeyimizle birlikte eskiden bugüne gelmişizdir. Bu gerçeği her zaman herkese göstermek ispat etmek mümkündür.²⁹ İkincisi ise tarihin millet için asıl büyük önemi subjektif manasıdır. Bir milletin insanları çok eskilere dayanan ortak bir tarihin içinden gelmiş olmasalar bile kendilerini ortak bir tarihe sahip görebilirler veya gerçekten eski bir tarihi birlikte yaşamış gruplar kendilerini birbirlerinden ayrı sayabilirler.³⁰ İşte Erol Güngör tarihin millet açısından bu subjektif manasına “tarih şuuru” demektedir. Netice itibarıyla Erol Güngör sağlam bir tarih şuurunu verebilmenin ancak objektif tarih olaylarıyla subjektif tarih anlayışını mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırmayı çalışmakla başarılacak bir iş olarak görmektedir.³¹

4. Milliyetçilik ve Din:

Erol Güngör toplumun önemli unsurlarından biri olan din kavramını genel hatlarıyla şu şekilde ifade etmektedir: “...Dinler insanı kendisi ve kainat hakkında bir görüş getirir. İnsan onlarda kendi mahiyeti ve kainattaki yeri hakkında bir bilgi şeması bulur. Kendi başlangıcını ve sonunu görür. Böylece bir din insanın temel problemlerini belli açıdan izah eden bir sistemdir. Bazı dinler daha az, bazı dinler daha çok ve teferruatlı izah verir. Ama hepsinin de zihnimizi meşgul eden en soyut metafizik problemlerden yaşanan hayata ait pratik davranış kurallarına kadar her konuda aydınlatılmayı hedef edindiği muhakkaktır.”³²

Erol Güngör eserlerinde ve düşüncesinde çok önemli bir yere sahip olan İslam dinini Türk toplumunun mihenk taşlarından biri olarak görmektedir. Çünkü Erol Güngör’e göre Türk kültürünün üç ana kaynağından biri de İslam medeniyetidir. Ona göre Türkler açısından İslamiyet’e geçiş Türk tarihi içerisinde büyük bir

dönüm noktasıdır.³³ Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışına temel oluşturan önemli unsurlardan biri de "din"dir. Ziya Gökalp'le başlayan Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'le devam eden sosyolojik yaklaşımlı ve kültür milliyetçiliği tarzındaki Türk milliyetçiliğinde³⁴ İslam dini çok önemli bir yere sahiptir.

O'nun milliyetçilikle din ilişkisini izah ederken özellikle Türk milliyetçiliğinin önemli bir kaynağı olan İslamiyet'in üzerinde durmaktadır. Çünkü Erol Güngör İslam dinini Türk milliyetçiliğini geliştiren çeşitli Türk kavimlerini bir araya getiren ve Türklerin bir millet hâlinde bugünlere kadar yaşamasını sağlayan yegâne unsur olarak görmektedir. Bu düşüncelerini ise şu şekilde açıklamaktadır: "Türkler Müslüman olmasalardı değişik isimlerde kavimler hâlinde dağılıp gidebilirlerdi. Nitekim daha önce çeşitli dinlere girerek birbirlerine düşman olmuşlardı. İlk defa Müslümanlık bütün Türkleri bazı istisnalar hariç topyekun içine alacak kuvveti gösterdi"³⁵ Erol Güngör'ün ifadesiyle İslamiyet Türk Milletinin cihan şümül bir vazife yükledi ve onu bu vazife için gerekli şeylerle teçhiz etti.³⁶

Sonuç olarak İslam dini, Türk milliyetçiliği açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Bu bakımdan Erol Güngör Türk kültürü ile İslamiyet münasebetini eserlerinde incelemiştir. Bu ise hakikaten incelemeye değerdir. Zira İslam tarihi nasıl Türk tarihi ile özdeşleşmiş ise, Türk tarihi de İslam'la bütünleşmiştir. Dolayısıyla İslam tarihinden Türk'ü çıkardığımızda elde pek de uzun olmayan bir dönem kalmaktadır. Bunun gibi Türk tarihinden İslam'ı çıkardığımızda, başka milletlerin bunun onda birlik dönemi ile tarihlerini yazdıkları da dikkate alındığında, önemli bir dönem dışarıda bırakılmış olacaktır. Bunun yanlılığı ise, maalesef yakın tarihimizde tecrübe edilerek görülmüştür.

Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi:

Erol Güngör'ün Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi ile ilgili düşüncelerini açıklamaya başlamadan önce "Türk" kavramını ve ne anlam

Son yıllarda Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalara göre tarihimiz M.Ö. 2750 yılları öncesine gitmektedir. Türk tarihinin, sadece çok eskilere dayanıyor olması önemli değildir. Bunun yanında tarihte aldığı yer ve tarihe vurmuş olduğu damga açısından da büyük önem arz etmektedir. Zira dünya tarihinden Türk'ü çıkarmak demek, tarihin kendisini âdeta silmekle eşdeğerdir. Dolayısıyla Türk kelimesinin böyle bir yüklü manası bulunmaktadır.

Orhun Yazıtları, Türk milliyetçiliğini kesinlikle ortaya koyan bir yazılı vesika teşkil etmektedir. Bu yazıtlarda Göktürk Hakanı Türkleri dünyanın tek hâkim milleti olarak vasıflandırmakta, sevgi ve saygıyı övmekte, Türk yurdu olan mukaddes Ötügen toprağına hiç bir yabancıyı ayak basamayacağını bildirmektedir.

ifade ettiğini kısaca belirtmekte fayda görüyoruz. Türk sözü tarihin en eski çağlarında belirli bir kavram veya kavimler birliğini gösteren bir ad olarak vardır. Fakat hangi eski Çin yazılı eserlerindeki işaretin Türk sözü olduğunu bulmak ilmi bir meseledir.³⁷ Türkler dünyanın en eski ve en büyük milletlerinden biridir. Son yıllarda Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalara göre tarihimiz M.Ö. 2750 yılları öncesine gitmektedir.³⁸ Türk tarihinin, sadece çok eskilere dayanıyor olması önemli değildir. Bunun yanında tarihte aldığı yer ve tarihe vurmuş olduğu damga açısından da büyük önem arz etmektedir. Zira dünya tarihinden Türk'ü çıkarmak demek, tarihin kendisini âdeta silmekle eşdeğerdir. Dolayısıyla Türk kelimesinin böyle bir yüklü manası bulunmaktadır.

"Bazı araştırmacılara göre "Türk" kelimesi "Töre" kelimesinden türetilmiş bir kelimedir ki "Törük"ten bozularak "Türk" hâline gelmiştir. "Törük" "Törelî, töre sahibi" demektir. Eski Türklerde töre kaynağını "Türk dini" diyebileceğimiz eski Türk inanç ve telakkilerinden alan topluluk hayatını tanzim eden hukuk normlarından ibarettir...."³⁹ Erol Güngör'e göre Türk adı çeşitli Türk boylarından birinin adı idi. Bu kelimenin aslı "Türük" olup kuvvetli anlamına

gelir. M.S. 6. Yüzyılda anadili Türkçe olan bütün boyların her biri değişik bir isimle anılmakla birlikte bunların hepsine birden "Türk" denilmeye başlanılmıştır.⁴⁰

Türk milliyetçiliğinin doğuşu hakkında iki farklı görüş hakimdir. Farklılığın sebebi ise Türk milliyetçiliğinin ne zaman tarih sahnesine çıktığıdır. Bunlardan birincisine göre, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu, Türklerin tarih sahnesine çıkışı ile başlatanlar yani Türklerin siyasi bir devlet kurmasıyla başlatanlar. Diğer farklı düşünce ise Türk milliyetçiliğinin doğuşunu 1789 Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan "milliyetçilik" akımı ile başlatan görüştür. Biz bu görüşlerin tarihi temellerini ve dayanaklarını kısaca belirtmeye çalışacağız ve bu hususta Erol Güngör'ün düşüncelerini aktarmaya gayret edeceğiz.

Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Türklerin siyasi manada tarih sahnesine çıkışı ile açıklayan görüşün savunucularının başında İbrahim Kafesoğlu gelmektedir. Kafesoğlu bu düşüncesine kanıt olarak tanınmış Alman ilim adamı Sinolog Fr. Hirth'in eski Çin yıllıklarında yapmış olduğu araştırmaların neticelerini göstermektedir.

Asya Hun Devletinin başbuğlarından Çi-Çi'nin devlet anlayışı doğrudan doğruya millî duygulara ayanmaktadır.⁴¹ Türk milliyetçiliğinin doğuşunun tarihi temelini Orta Asya'da bulanlar devlet siyasetinde bu tezi uygulayan M.S. 6. Asırda kurulmuş Göktürk Devletine dayandırmaktadırlar. Göktürk Devletinin hükümdarlarından Bilge kağan'ın 734'te ölümü üzerine Orhun'da dikili kitabelerde şunlar yazlıdır: "Ey Türk milleti üste gök yıkılmaz, alta yer delinmezse, devletini, töreni kim bozabilir?" bu ibareler milliyet şuurunun daha o zamanlar Türklerde var olduğunu, dışa karşı millet bütünlüğünü ve istiklalini korunması şeklinde beliren millî hâkimiyet ülküsünün onlarda teşekkül ettiğini ispatlamaktadır.⁴²

Orhun Yazıtları, Türk milliyetçiliğini kesinlikle ortaya koyan bir yazılı vesika teşkil etmektedir. Bu yazıtlarda Göktürk Hakanı Türkleri dünyanın tek hâkim milleti olarak vasıflandırmakta, sevgi ve saygıyı övmekte, Türk yurdu olan mukaddes Ötüken toprağına hiç bir yabancıya ayak basamayacağını bildirmektedir.⁴³

İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilişi de Türk Milliyetçiliği açısından büyük önem taşımaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra Türk dili ve kültürünün üstünlüğünün 11. asırda Kaşgarlı Mahmut, 15. asırda Ali Şir Nevai eserlerinde⁴⁴ bir fikir akımı olarak savunuyorlardı. Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçukluları; sanatı, edebiyatı, kültürü, iktisadî yapısı ve devletinde yaşattığı büyük insanlık ideali ile milliyetçiliğimizin en büyük temellerini attılar.⁴⁵ Atılan bu temel üzerinde Osmanlı Devletinde bilhassa II. Murat zamanında aynı milliyetçi duyguların bir kere daha şahlandığı görülmektedir.⁴⁶

Türk milliyetçiliğinin doğuşunun, diğer Batı milletlerindeki milliyetçilik hareketi ile başlatan aydınlarımıza göre, 1789 Fransız İhtilali sonrası batıda etkili olan milliyetçilik akımı kısa sürede bir çok milleti bünyesinde barındıran Osmanlı Devletinde etkili olmaya başlamıştır. Milliyetçiliğimizin siyasi bir şuurla doğması, Balkan Harbi sıralarına rastlamaktadır. Osmanlı Devletinde Türk olmayan Müslüman ve Hristiyan vatandaşlar milliyetçilik fikrinin etkisiyle gerek savaşlarda gerekse ayaklanmalarda kitleler hâlinde Türkleri arkadan vurdular ve yalnız bıraktılar. Türkler, bu vatani kuranlar tutunacak manevi bir destek aradıkları vakit bizzat kendilerinin varlığından başka bir kuvvetin kalmadığını anlayabildiler. Doğuştan itibaren bir kaç inkişaf merhalesinden geçen milliyetçilik fikri önce Osmanlı İmparatorluğunun kozmopolit bünyesi içinde eriyen Türk unsurunun uyanıp kendine gelmesi, varlığına ve birliğine sahip olma şuurunu edinmesi ihtiyacına cevap vermiş ve Türkçülük şeklini almıştır.⁴⁷ Ali Fuat Başgil'e göre Türk milliyetçiliğinin önemli bir merhalesi Kurtuluş Savaşı döneminde olmuştur. Millî devlet fikri ağır basmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti temeli bu iman üzerine atılmıştır.⁴⁸

Türk milliyetçileri 1960'lara kadar dikkatlerini daha çok İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü üzerinde topluyorlardı. İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan, Dünder Taşer ve Erol Güngör'ün ilmi çalışmaları neticesinde "İslam Çağı" önem kazanmış ve

O, Türk Milliyetçiliği'nin doğuşu itibarıyla çok eskilere götürülebileceğini belirtmekle beraber, milliyetçiliğin "modern bir millet" olma yolunda rehber teşkil edecek bir fikir ve inanç sistemi olarak ortaya çıkmasını Ziya Gökalp'le başlatmaktadır. Erol Güngör, Türk milliyetçiliğinin gelişme çizgisi ve bu gelişmeye şekil veren hadiseler ve bu hadiselerin sebepleri üzerinde durarak Türk milliyetçiliği meselesini tahlil etmektedir.

"Türklük" ile "İslam" birbiriyle kaynaştırılmıştır.⁴⁹ Zira Erol Güngör'ün ifadesiyle Türk milliyetçiliğinin temel meselesi İslamiyet'in savunulması olmuştur. Milliyetçi Türk aydınları, her türlü fikir akımlarına karşı İslamiyet'i savunmuşlardır.

O, Türk Milliyetçiliği'nin doğuşu itibarıyla çok eskilere götürülebileceğini belirtmekle beraber, milliyetçiliğin "modern bir millet" olma yolunda rehber teşkil edecek bir fikir ve inanç sistemi olarak ortaya çıkmasını Ziya Gökalp'le başlatmaktadır.⁵⁰ Erol Güngör, Türk milliyetçiliğinin gelişme çizgisi ve bu gelişmeye şekil veren hadiseler ve bu hadiselerin sebepleri üzerinde durarak Türk milliyetçiliği meselesini tahlil etmektedir. Buna göre Ziya Gökalp'in büyük otoritesi milliyetçileri kendi etrafında tutmaya ve böylece birleşik bir hareket yaratmaya yetmiştir.⁵¹ Bununun sebebinin ise Gökalp'in zamanında milliyetçiliğin meselelerini aydınlarımıza birbirinden fazla uzaklaştıracak kadar kompleks değildi. Daha sonraki yıllarda ise iktidarda bulunanlar ile onlara muhalefet eden milliyetçi aydınlar arasındaki anlaşmazlık her iki grubun milliyetçiliği değişik şekillerde yorumlamalarından ve uygulamalarından ileri gelmektedir. Bu yorum farkı ise inkılapçıların şoven bir milliyetçilikten totaliter ve despotizme kadar götürmüş bu kadro dışında kalan milliyetçiler Anadoluçuluk ve Türkçülük olmak üzere başlıca iki görüş etrafında toplanmıştır.

Erol Güngör, Türkçülük akımını Ziya Gökalp'ten çok daha sonra Rıza Nur'un şahsı ve fikirleri etrafında kümeleşen bir grubun yürüttüğü harekete verilen ad olarak görmektedir. Bunlar CHP'nin millî şeflik döneminde "ırkçı-Turancı" diye de isimlendirilmişlerdir.⁵²

Erol Güngör "Türk milliyetçiliği" kavramını Türkiye'de müspet bir kıymet hükmü taşıdığı için diğer cereyanlarda milliyetçilik iddiasını büsbütün bırakmış olmadıkları inkılapçıların da kendilerini

milliyetçi olarak gördüklerini belirtmektedir. Oysa inkılapçıların modernleşme teşebbüsleri “Fransız”laşmaktan başlamak üzere uzun bir mesafe olarak “Marksizm”e kadar geldiği aşikârdır.⁵³ İnkılapçılar içindeki “medeniyet” arama eğilimini pek garip bulan milliyetçileri inkılapçılar “Osmanlıcı” kavramı ile ifade etmişlerdir.⁵⁴ Oysa Erol Güngör, Osmanlılık kavramını bizim tarihimizde Tanzimat tan sonra ortaya çıkmış yarı fikri, yarı siyasi bir cereyanın adı olduğunu belirterek “Osmanlılık” ile “Osmanlıcılığ”ı birbirine karıştırmamak gerektiğini ifade eder. Osmanlılık, Türk medeniyetin ve Türk milletinin mensubu olmak manasını taşıırken Osmanlıcılığın ise bu medeniyete Avrupa’nın empoze ettiği bazı unsurları sokmak manasına geldiğini belirten Erol Güngör, bu yüzden Osmanlıcıları “inkılapçıların öncüleri” saymaktadır.⁵⁵ İnkılapçılara göre milliyetçilik Osmanlı devletinden kurtuluş hareketi manasına geliyordu. Erol Güngör bu ifadenin hem doğru hem de yanlış taraflarını açıklamaktadır. Doğru tarafı Türkler I. Dünya Savaşının sonuna kadar çeşitli kavimleri de idaresi altında toplayan bir imparatorluğa sahiptiler. Avrupa devletleri ve Rusya, Türk devletini içeriden parçalamak üzere Türk olmayan kavimler arasında milliyetçilik cereyanını teşvik ediyor, onları imparatorluktan koparmaya çalışıyordu. İmparatorluğun yıkılmasıyla veya ondan biraz önce devlet statüsünü kazanan bu “halkların milliyetçiliği” hakikaten imparatorluktan kurtulma hareketi şeklinde başlamış ve devam etmişti. Bulgar, Yunan, Sırp, Karadağ hatta Arap “milliyetçileri” bu türlü birer hareketti. O memleketlerde okutulan tarih kitapları bir zamanlar o ülkenin Türk idaresinde olduğunu sonradan millî şuurun doğması ile Türk idaresine isyan edip bağımsızlıklarına kavuştuklarını yazar.⁵⁶ Bu milliyetçilik anlayışının bu milletler için doğru olduğunu belirten Erol Güngör, Türk milliyetçiliğinin bu hareketler arasında sayılmasını akıl alacak bir iş olarak görmemektedir. Bundan dolayı da inkılapçıların millî mücadele anlayışının imparatorluğu ayakta tutmak isteyenlerle onu yıkıp Anadolu yarımadasına çekilmek isteyenler arasındaki bir savaştan ibaret görmektedir.⁵⁷ Türkçüler ise inkılapçılar gibi Avrupacı olmadıkları için yeni Türkiye’nin kültür temelleri atılırken Batı’dan ziyade eski Türk kültürünün esas alınması tercih ettiklerini belirten Erol Güngör, Anadolucuların ise o günün şartlarında daha realist ve Gökalp’e daha yakın bir tez etrafında birleştiklerini ifade etmektedir.

Çok partili demokrasiye ve fikir hürriyetine kavuştuğumuz zaman Türkiye’deki milliyetçilerin manzarasında ise bir farklılaşma görülmektedir. Erol Güngör, Türk milliyetçiliğindeki atılımın 1950-1960 yılları arasında olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebini ise 1950’den itibaren başlayan sürekli sosyal ve iktisadi değişmelerle birlikte fikir ve ideoloji hareketlerinin de artmasına bağlamaktadır. Bilhassa cemiyetler kanununun değişmesi neticesinde kolaylıkla ve süratle ortaya çıkan derneklerden pek çoğu milliyetçi derneklerdir. Bu yıllarda Anadoluculuk cereyanı bir fikir hareketi olarak tarihe karışmakta gençler daha çok Türkçülerin yayınlarıyla beslenmektedir.⁵⁸ 1950-1960 devresinin milletin oluşmasında İslami kıymetlere ağırlık verenlerle Türkçüleri birleştirme çabaları içinde geçtiğini

“... Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olduğu bütün milliyetçilerin temel prensibidir. Bu bakımdan onlar millet kavramı yerine “Halk ve halklar”dan bahseden “sosyalistler”den ayrılmaktadırlar.

belirtmektedir. Bu devredeki milliyetçi liderler gençlere yol göstermemişler; zira gençlik onları kendilerine rehber olmaya itmiştir.⁵⁹ Erol Güngör bunu milliyetçi hareketin şahıslara bağlı olmayışı ve köklü bir sosyal hareket olmasıyla izah etmektedir.

O, Türk milliyetçilerinin yönünü Batı' dan kendi milletine çevirdiğinde millette iki gerçeği gördüğünü belirtmektedir. Bunları ise şöyle özetlemektedir: “... Bir defa İslam dini bizim milliyetçiliğimizin en mühim bir unsuruydu ve onun ihmal edilmesi için hiçbir ciddi sebepte mevcut değildi. Diğer taraftan bizi başka Müslüman cemiyetlerden ayıran pek çok hususiyetlerimiz vardır ki bunlar bizim bir millet hâlinde teşekkül edişimizden yani Türk olmamızdan ileri geliyordu. Türklükle Müslümanlığın birbirinden ayrı hayat tarzı olarak düşünülemeyeceğini ifade ederek bu unsurlardan birine bilhassa önem vererek diğerini ihmal eden “Milliyetçi liderler”i bu noktada birleşmeye davet etmenin.”⁶⁰ en iyi iş olacağını belirtmektedir. O, bu yönüyle Türk-İslam kültürünün meseleleriyle ilgilenmiş⁶¹ ve bu meseleleri Türk milliyetçiliğinin temel uğraşı

olarak kabul etmiştir.

Erol Güngör, 1950-1960 yılları arasındaki milliyetçilik hareketini bir kültür hareketi olarak nitelendirmektedir. Bu yıllardaki Türk milliyetçiliğinin siyasi bir boyutunun bulunmadığını belirtmektedir. Bunun sebebini de şöyle açıklamaktadır: “... Milliyetçilik bir çeşit ideoloji hareketidir. İdeoloji hareketleri ise asgari geçim seviyesinin üstüne çıkamamış bir memlekette kuvvet kazanamaz. Bu yüzdendir ki Cumhuriyetin ilk yıllarında 1960'a kadar cemiyetin her sektöründe milliyetçi şahsiyetleri, hatta idareci ve üyelerin çoğunluğu milliyetçi olan partilere rastladığımız hâlde milliyetçiliği bayrak yapan onu temel prensip olarak ileri süren hiçbir organizasyon görmedik...”⁶². Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti Devleti yerine getirdiği fonksiyon itibarıyla günümüzde küçük bir Balkan veya Ortadoğu ülkesi olmadığını ve bölgesinde önemli bir denge unsuru olduğunu belirterek Türk milliyetçiliğinin günümüz itibarıyla geldiği aşamayı şöyle açıklamaktadır:

“... Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olduğu bütün milliyetçilerin temel prensibidir. Bu bakımdan onlar millet kavramı yerine “Halk ve halklar”dan bahseden “sosyalistler”den ayrılmaktadırlar. Onlar karşısında

birleşik bir kitle teşkil etmeleri son derece tabidir. Ülke ve milletin bölünmezliği prensibi her türlü mezhep ve bölge ayrılıklarını reddettiği için bu türlü ayrılıkları siyasi menfaat için basamak yapmak isteyenlerin karşısında milliyetçiler yine birleşecek, birleştirici olacaklardır. Milliyetimizin, İslam dini dışında düşünülmeceği fikri yine milliyetçileri birleştiren bir prensiptir. İslamiyet, millî kültürümüz içinde mütalaa edildiği için burada laiklik prensibine aykırılık diye bir şey zaten bahis konusu olmaz. Milliyetçiler, Türk Devleti, Türk Milleti ve Vatanı gibi Türk tarihinin de bölünmez bir bütün olduğunu kabul ederler. Türk Milleti, Suriye veya Irak gibi tarihin belli bir anında birden bire ortaya çıkarılmamış, çok eski zamanlardan bu yana tabii olarak teşekkül etmiştir. Görülüyor ki milliyetçilik “Birlik” prensibine dayanmaktadır ve milliyetçiler de bir memlekette birliği kurmak veya ayakta tutmak için uğraşan insanlardır...”⁶³

Erol Güngör netice itibarıyla “milliyetçilerin en çok dikkat etmeleri gereken bir hassas denge noktası durağan bir muhafazakârlıkla, milliyetçiliğin birbirine karıştığı yerdir.” şeklinde ikazda bulunmaktadır.⁶⁴

Sonuç

Erol Güngör’ün, milliyetçilik kavramına yüklemiş olduğu mana, netice itibarıyla suni bir yaklaşımı içermemektedir. O’nun milliyetçilikten anladığı “Kültür Milliyetçiliği”dir. Ülkemizde Kültür Milliyetçiliği kavramı Ziya Gökalp’le başlamış, Mümtaz Turhan ve Dündar Taşer’le şeklini bulmuş, Erol Güngör’le de kavram maya tutmuştur. Erol Güngör’ün Türk Milliyetçiliğine de yaklaşımı oldukça takdire şayandır. Zira bu kavram hususunda ülkemizde özellikle aydın ve elit tabaka arasında bir fikir birliğini görmek mümkün değildir. İşte Erol Güngör’ü de diğer Türk aydınlarından farklı kılan husus kavramların içeriğini doldururken

Görülüyor ki milliyetçilik “Birlik” prensibine dayanmaktadır ve milliyetçiler de bir memlekette birliği kurmak veya ayakta tutmak için uğraşan insanlardır...”

Türk Milliyetçiliğinin ise tabii olarak Türklük bilinci ve İslam İnancı üzerine temellenmiş olduğunu belirten Erol Güngör, milliyetçilik kavramına sosyolojik bir muhteva kazandırmıştır. Böylece milliyetçilik kavramını polemik olmaktan da kurtarmış ve ilmî esaslara bağlamıştır.

kullandığı malzeme Türk Kültürüdür. O, hiçbir zaman kültüründen, Dininden, Milliyetinden, Değer yargılarından da ayrılmamıştır. Milliyetçilik kavramını sağlam temeller üzerine oturtmuştur. Türk Milliyetçiliğinin ise tabii olarak Türklük bilinci ve İslam İnancı üzerine temellenmiş olduğunu belirten Erol Güngör, milliyetçilik kavramına sosyolojik bir muhteva kazandırmıştır. Böylece milliyetçilik kavramını polemik olmaktan da kurtarmış ve ilmî esaslara bağlamıştır.

- 1 GÜNGÖR, Erol (1986), Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul, , sh.78
- 2 GÜNGÖR, Erol (1993), Sosyal Meseleler ve Aydınlar, İstanbul, , sh.35
- 3 HACIEMİNOĞLU, Necmettin "Erol Güngör ve Türk Milliyetçiliği", Türk Edebiyat Dergisi Sayı.128, Haziran, 1984, sh.44
- 4 KARATAŞ Şaban "Erol Güngör'den Çizgiler", Türk Edebiyat Dergisi, Sayı:128, Haziran 1984, sh.43
- 5 HACIEMİNOĞLU, Necmettin: age., sh. 44
- 6 GÜNGÖR, Erol (1987), Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik, İstanbul, , sh. 67
- 7 ÖZAKPINAR, Yılmaz "Prof. Dr. Erol Güngör'ün İlmi ve Fikri Şahsiyeti", Türk Edebiyat Dergisi, Haziran, 1986, Sayı:152, sh.13
- 8 GÜNGÖR,, Erol "Milliyetçilik ve Medeniyetçilik", Töre Dergisi, Nisan, 1972, Sayı:11, sh. 8
- 9 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 8
- 10 GÜNGÖR, Erol (1981), İslamın Bugünkü Meseleleri, İstanbul, sh. 228
- 11 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 176-179
- 12 Türk milliyetçiliğinin İslam ile bütünlük gösterdiğini Nurettin Topçu'nun Milliyetçiliğimiziz Esasları, S. Ahmet Arvası'nın Türk İslam Ülküsü adlı eserlerinde de görmek mümkündür.
- 13 HUYUGÜZEL, Faruk , TÜRKÇÜ Necip (1988), Ankara , sh. 95-100
- 14 TURHAN, Mumtaz (1980), Garplılışmanın Neresindeyiz?, İstanbul sh. 277-284
- 15 ŞOPALYA, Enver Behnan "Türk Ocağı Çalışmaları",Türk Yurdu, Sayı: 1 Yıl:1, Temmuz,1954., sh. 27
- 16 GÜNGÖR, Erol (1981), "Milliyetçilik ve Dil", Türk Edebiyat Dergisi, Sayı:87, Cilt, 8, sh. 29
- 17 GÜNGÖR, Erol (1993), Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik, İstanbul sh. 57-64
- 18 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 57-58
- 19 GÜNGÖR, Erol (1993), Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul sh. 76
- 20 GÜNGÖR, Erol (1993), Dünden Bugünden Türk Kültür Milliyetçilik, İstanbul sh. 170-176
- 21 GÜNGÖR, Erol (1993), Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul 1993, sh. 108
- 22 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 8
- 23 HACIEMİNOĞLU, Necmeddin age. , sh. 45-46
- 24 GÜNGÖR, Erol (1986), Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul sh. 58-60
- 25 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 78
- 26 GÜNGÖR, Erol: age, sh. 79
- 27 MERİÇ, Cemil (1979), Umrandan Uygarlığa, İstanbul, sh. 156
- 28 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 74
- 29 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 78-79
- 30 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 79
- 31 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 86
- 32 GÜNGÖR, Erol: "Edebiyat ve Din", Türk Edebiyat Dergisi, Sayı:141, Temmuz, 1985, sh. 1
- 33 GÖÇGÜN, Önder: "Eserlerin Işığında Prof. DR. Erol GÜNGÖR", Türk Edebiyat Dergisi, Sayı:152, Haziran 1986, sh. 16
- 34 ÖZAKPINAR Yılmaz: "Prof.Dr. Erol Güngör'ün İlmi ve Fikri Şahsiyeti", Türk Edebiyat Dergisi,

- Sayı:128, Haziran 1984, sh. 14
- 35 GÜNGÖR, Erol (1974), "Türk Millî Karakterinin Kaynakları", Töre Dergisi, Yıl:6, Sayı:42, Ankara sh. 15-16
- 36 GÜNGÖR, Erol (1986), Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul sh. 134
- 37 TANERİ, Aydın (1993), Türk Devlet Geleneği, İstanbul, sh. 27
- 38 KAFESOĞLU, İbrahim (1970), Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, İstanbul, sh. 5
- 39 GÜNGÖR, Erol (1992), Tarihte Türkler, İstanbul sh. 11-12
- 40 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 12
- 41 KAFESOĞLU, İbrahim: "Tarihin Işığında Türk Milliyetçiliği", Türk Kültürü, Sayı:2, Aralık, 1962, sh. 2
- 42 KURAN, Ercüment (1994), Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleleri, Ankara, sh. 77
- 43 KAFESOĞLU, İbrahim: age., sh. 2
- 44 KURAN, Ercüment: age., sh. 92
- 45 ERVERDİ E. ÖZER D. (1979), Debbağoğlu: Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma, İstanbul. sh. 45-50
- 46 KAFESOĞLU, İbrahim: age., sh. 14
- 47 BAŞGİL Ali, Fuat: "Millet, Milliyet, Milliyetçilik" Türk Yurdu, Sayı:271, S.1, Mart 1956, sh. 4-5
- 48 BAŞGİL, Ali Fuat: age., sh. 4
- 49 KURAN, Ercüment: age., sh. 94
- 50 GÜNGÖR, Erol (1993), Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik, İstanbul, sh. 152
- 51 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 152-153
- 52 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 153
- 53 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 152-165
- 54 GÜNGÖR, Erol (1993), Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, sh. 12-20
- 55 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 12-20
- 56 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 17-20
- 57 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 17-20
- 58 GÜNGÖR, Erol (1993), Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik, İstanbul, sh. 156-157
- 59 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 157
- 60 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 157
- 61 ATEŞ Mustafa: "Erol Güngör'ün Ardından"; Türk Edebiyat Dergisi, Sayı:116, Haziran 1983, sh. 18
- 62 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 158
- 63 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 162
- 64 GÜNGÖR, Erol: age., sh. 179